

VALYUTA KURSI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

*Shomirzayev Dilmurod Shomurod o'g'li – student,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Abduvahobov Shaxzod Xolmo'min o'g'li – assistent,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada avvalo, valyuta kursi tushunchasi, uning turlari va shakllari haqida atroflicha ma'lumot berilgan. Keyin valyuta kursining ahamiyati ko'rsatilgan va u qanday yo'nalishlarga ta'sir etishi batafsil tushuntirilgan.

Asosiy qismda valyuta kursiga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarga alohida-alohida to'xtalib o'tilgan.

Shuningdek, maqolada valyuta kursi siyosati va davlat aralashuvi masalalari ham muhokama qilingan. Markaziy bankning valyuta kursiga ta'siri, valyuta kursi rejimlarini tanlash hamda moliyaviy bozorlarni tartibga solish masalalari yoritilgan.

Xulosa qismida valyuta kursi masalasining murakkabligi, unga ta'sir etuvchi omillarning ko'pligi ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, valyuta kursi siyosatini to'g'ri yo'lga qo'yish uchun zarur bo'lgan sharoitlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlari: Valyuta kursi, sotib olish kursi, sotish kursi, xalqaro savdo, investitsiya, valyuta zahiralari, iqtisodiy o'sish sur'ati, inflyatsiya, narx-navolar o'zgarishi, eksport-import nisbatlari, moliyaviy bozorlar.

Bugungi globallashgan dunyoda barcha mamlakatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda iqtisodiy va savdo munosabatlarini olib bormoqdalar. Mamlakatlararo iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi, xalqaro savdo va moliyaviy oqimlarning kuchayishi mamlakatlar o'rtasida valyuta ayirboshlash zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Valyuta kursi deganda bir mamlakatning milliy valyutasining boshqa davlat valyutasiga nisbatan bahosi yoki qiymati tushuniladi. U turli mamlakatlardagi valyutalarning o'zaro munosabatini belgilab beradi va ularning almashinuv sur'atini ifodalaydi. Valyuta kursi vositasida xalqaro moliyaviy muomalalar, savdo operatsiyalari va boshqa iqtisodiy jarayonlar amalga oshiriladi. Buning uchun valyuta kurslari doimiy ravishda kuzatib boriladi va tahlil qilinadi.

Valyuta kurslari bir qancha omillarga bog'liq holda o'zgarib turadi. Ularning o'zgarishlari mamlakat iqtisodiyotiga, chet el investitsiyalari oqimiga, aholining turmush darajasiga va boshqa ko'rsatkichlarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, valyuta kursining shakllanishi, uning o'zgarishlari va boshqarilishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Valyuta kursi - bu bir mamlakatning milliy valyutasining boshqa mamlakatlar valyutalariga nisbatan bahosi yoki qiymatidir. Valyuta kursi orqali turli davlatlarning milliy valyutalari o'zaro almashinadi va ularning nisbati belgilanadi.

Valyuta kursi asosan ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi:

1. Sotib olish kursi - bu chet el valyutasini milliy valyutaga ayirboshlash kursi. Masalan, 1 AQSH dollarini necha so'mga sotib olish mumkin.

2. Sotish kursi - bu milliy valyutani chet el valyutasiga ayirboshlash kursi. Masalan, 1 so'mga necha AQSH dollari sotib olish mumkin.

Valyuta kurslari doimiy ravishda o'zgarib turadi, chunki ular turli omillarga bog'liq holda tebranib turadi. Valyuta kursining o'zgarishi eksport va import narxlariga, xalqaro investitsiyalar va turizm oqimiga, hamda iqtisodiyotning boshqa ko'rsatkichlariga ta'sir ko'rsatadi.

Valyuta kurslarini belgilovchi asosiy ikki tizim mavjud:

1. Erkin (float) valyuta kursi tizimi - valyuta kursi bozor kuchlari tomonidan belgilanadi, ya'ni talab va taklif asosida shakllanadi.

2. Mustahkam (fix) valyuta kursi tizimi - valyuta kursi markaziy bank tomonidan sun'iy ravishda belgilab qo'yiladi va u doimiy ravishda nazorat qilinadi.

Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda erkin valyuta kursi tizimi qo'llanilsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda mustahkam valyuta kursi tizimi keng tarqalgan.

Bugungi globallashgan dunyoda valyuta kursi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki u xalqaro savdo, moliyaviy oqimlar, investitsiyalar va iqtisodiy munosabatlarning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Valyuta kursi butun dunyo miqyosida tovar, xizmat va kapitallarning erkin harakatini ta'minlaydi. Turli davlatlarning valyutalari o'rtasidagi nisbatni belgilash orqali u mamlakatlararo iqtisodiy munosabatlarni yo'lga qo'yadi va ularning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Valyuta kursining roli avvalo, xalqaro savdoda yaqqol namoyon bo'ladi. Eksport va import jarayonlarida tovarlar qiymati turli valyutalarda ifodalanganligi sababli, ularning o'zaro munosobati va ayirboshlash kursi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Eksport qiluvchi mamlakatning valyutasi qadrsizlansa, uning mahsulotlari xorijda arzonlashadi va raqobatbardoshligi ortadi. Aksincha, valyuta qadri oshganda, eksport mahsulotlarining narxi qimmatroq bo'ladi va raqobatbardoshligi pasayadi. Shu bois, eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotlarda valyuta kursining qulay darajada saqlanishi muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, valyuta kursi barcha moliyaviy bitimlar va investitsiya jarayonlarida ham muhim rol o'ynaydi. Xorijiy kapital kirib kelishi yoki chetga chiqib ketishi valyuta kursi ta'sirida bo'ladi. Investorlar esa o'z mablag'larini valyuta kursi barqaror bo'lgan hududlarga yo'naltiradilar. Shuningdek, mamlakatning valyuta zahiralari, tashqi qarzlari va ularning xizmat ko'rsatilishi ham valyuta kursiga bog'liq ravishda shakllangan bo'ladi.

Yana bir muhim jihati shundaki, valyuta kursi aholining turmush darajasiga ham bevosita ta'sir qiladi. Import tovarlarining narxi valyuta kursining o'zgarishiga qarab qimmatlashadi yoki arzonlashadi. Shuningdek, chet elga chiqib ishlash, ta'lim olish yoki sayohat qilishga oid xarajatlar ham valyutalar qiymatiga bog'liq bo'ladi. Xuddi shu kabi, chet ellik mehmonlar uchun ham mamlakatga kelish narxi valyuta kursi evaziga belgilanadi.

Valyuta kursining ahamiyatini ketma-ketlik bilan ko'rib chiqaylik:

1. Xalqaro savdo

- Valyuta kursi eksport va import jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi
- Eksport mahsulotlarining raqobatbardoshligi valyuta kursiga bog'liq
- Import tovarlarining narxi valyuta kursining o'zgarishiga qarab qimmatlashadi yoki arzonlashadi

2. Investitsiyalar va moliyaviy oqimlar

- Chet el investitsiyalari kirib kelishi yoki chiqib ketishi valyuta kursining holati bilan belgilanadi

- Investorlar o'z mablag'larini valyuta kursi barqaror bo'lgan hududlarga yo'naltiradilar

- Bank va boshqa moliyaviy muassasalarning faoliyati ham valyuta kursiga bog'liq

3. Tashqi qarz va valyuta zahiralari

- Mamlakat tashqi qarzining hajmi valyuta kursining o'zgarishi bilan ortadi yoki kamayadi

- Valyuta zahiralari ularga bo'lgan talab va taklifga qarab shakllanadi

4. Aholi turmush darajasi

- Import tovarlarining narxlari valyuta kursiga bog'liq ravishda o'zgaradi

- Chet elga chiqish, o'qish yoki sayohat uchun xarajatlar valyuta kursiga bog'liq

- Xorijdan pul o'tkazmalari olish ham valyuta kursidan kelib chiqadi

5. Geosiyosiy ta'sir

- Kuchli valyuta mamlakat obro'sini oshiradi

- Boshqa davlatlar ustidan moliyaviy ta'sir o'tkazish vositasi bo'ladi

- Xalqaro moliyaviy tashkilotlardagi valyuta ulushi valyuta kursiga bog'li

6. Makroiqtisodiy barqarorlik

- Valyuta kursining barqarorligi iqtisodiyot rivojiga xizmat qiladi

- Inflyatsiya darajasiga ta'sir ko'rsatadi

- Foiz stavkalarining shakllanishida muhim omil hisoblanadi

Xulosa qilib aytganda, valyuta kursi hozirgi globallashgan dunyoda juda keng qamrovli ahamiyatga ega bo'lib, u iqtisodiyot, savdo, investitsiyalar, aholi turmush darajasi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Valyuta kursi har qanday mamlakat iqtisodiyotining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. U bir tomondan, makroiqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatsa, boshqa tomondan esa iqtisodiyotdagi o'zgarishlar valyuta kursiga ham bevosita ta'sir etadi. Shu sababli, valyuta kursining qanday omillar ta'sirida shakllanganligi va o'zgarib turishini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Valyuta kursiga ta'sir qiluvchi omillarni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin. Ichki omillar deganda, mamlakat ichidagi iqtisodiy jarayonlar, siyosat va strategiyalar tushuniladi. Bu omillar valyuta kursining shakllanishi va o'zgarishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Valyuta kursiga ta'sir etuvchi asosiy ichki omillar quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiy o'sish sur'ati - mamlakat iqtisodiyotining qanchalik tez rivojlanayotganligi uning valyutasiga talab va taklifni belgilaydi. Iqtisodiy o'sish valyuta kursini mustahkamlashga xizmat qiladi.

2. Inflyatsiya darajasi - yuqori inflyatsiya sharoitida milliy valyuta qadrsizlanadi va aksincha, past inflyatsiya valyutaning qadri oshishiga olib keladi.

3. Foiz stavkalari - yuqori foiz stavkalari chet el investitsiyalarini jalb qiladi va milliy valyutaga talab ortishiga sabab bo'ladi.

4. Byudjet defitsiti/profitsiti - davlat byudjetining taqchilligi valyuta kursining pasayishiga, byudjet profitsiti esa milliy valyutaning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

5. Savdo balansining holati - eksport hajmi import hajmidan yuqori bo'lsa, bu milliy valyutaning qadrsizlanishiga to'sqinlik qiladi.

Mamlakat iqtisodiyotidagi bu kabi omillarning valyuta kursiga ta'siri kuchli bo'lib, ular bevosita moliyaviy bozorlarni ham ta'sir ostiga oladi. Shuning uchun ham, davlat valyuta kursini boshqarishda ichki omillarga jiddiy e'tibor qaratadi va tegishli iqtisodiy siyosatlar orqali ularga ta'sir o'tkazishga harakat qiladi.

Bugungi globallashgan dunyoda valyuta kursi faqatgina ichki omillargagina emas, balki tashqi omillarga ham bog'liq ravishda shakllanadi. Chunki barcha mamlakatlarda bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda faoliyat yuritmoqda. Xalqaro savdo va moliyaviy oqimlar, hamda boshqa mamlakatlarning iqtisodiy jarayonlari ham milliy valyuta kursiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

Valyuta kursiga ta'sir qiluvchi tashqi omillar deganda, boshqa mamlakatlar iqtisodiyotlaridagi o'zgarishlar va xalqaro maydonlardagi voqea-hodisalar nazarda tutiladi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Xorijiy sarmoyalar oqimi - chet el investitsiyalarining mamlakat iqtisodiyotiga qancha kirib kelayotganligi yoki undan qancha chiqib ketayotganligi valyuta kursini belgilaydi. Investitsiyalar oshishi milliy valyutaning mustahkamlanishiga olib keladi.

2. Xalqaro savdo munosabatlari - mamlakatning eksport salohiyati, xalqaro bozoridagi raqobatbardoshligi va tashqi savdo siyosati valyuta kursiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Geosiyosiy vaziyat - urushlar, terrorchilik, siyosiy qaramalar, iqtisodiy embargo va boshqa siyosiy omillar valyuta kursini keskin tarzda o'zgartirishi mumkin.

4. Narx-navolar keskin o'zgarishi - asosiy eksport tovarlariga bo'lgan jahon bozorlaridagi narxlar keskin o'zgarishi mamlakat valyutasi kursiga ta'sir etadi. Masalan, neft narxlarining o'zgarishi.

5. Xalqaro valuta fondining siyosati - XVFnning valyutalar erkinligiga oid talablari va kurslarga ta'siri juda kuchli hisoblanadi.

6. Yirik mamlakatlardagi iqtisodiy jarayonlar - AQSH, Xitoy, Yevropa Ittifoqi va Yaponiya kabi yirik iqtisodiy markazlardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar va moliyaviy siyosatlar butun dunyo valyuta kurslariga ta'sir qiladi.

Shunday qilib, bugungi globallashgan sharoitda valyuta kurslari ichki omillargagina emas, balki tashqi omillarga ham kuchli bog'liq bo'lib qolmoqda. Shu sababli, valyuta kursini barqaror saqlashda tashqi omillar ham atroflicha hisobga olinishi kerak bo'ladi.

Valyuta kursi mamlakatning barqarorligi iqtisodiy rivojlanish uchun muhim omillardan hisoblanadi. Valyuta kursining erkin bozor tamoyillari asosida shakllangani ham, ayni paytda tegishli davlat siyosati va nazorati ostida bo'lishi ham dolzarb masaladir. Chunki valyuta kursi haddidan ziyod tebranib ketsa, bu iqtisodiyotga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Valyuta kursi siyosati deganda, davlatning milliy valyuta kursi barqarorligini ta'minlash borasidagi strategiyasi va chora-tadbirlari majmuasi nazarda tutiladi. Bu borada asosiy rolni mamlakatning Markaziy banki bajaradi. Markaziy bank turli moliya-kredit vositalari va valyuta bozoridagi operatsiyalar orqali valyuta kursiga ta'sir ko'rsatadi.

Davlat valyuta kursi siyosatini belgilashda asosan quyidagi yo'nalishlarni inobatga oladi:

1. Valyuta kursi rejimini tanlash - erkin suzuvchi, bog'langan yoki aralash rejim qaysi birining tanlanganligi maqsadlarga bog'liq bo'ladi.

2. Valyuta savatchasini shakllantirish - milliy valyutani aynan qaysi xorijiy valyutalarga bog'lash kerakligi belgilanadi.

3. Eksport-import nisbatlarini tartibga solish - tovar va xizmatlar eksporti bilan import ayirboshlash balansini saqlab turish ko'zidaladi.

4. Bozordagi faol harakatlar - Markaziy bank valyuta bozoriga chiqib, sotibolish bilan valyuta kursiga bevosita ta'sir o'tkazadi.

5. Moliyaviy bozorlarni nazorat qilish - valyuta muomalalarini tartibga solish orqali kursning nomaqbul tebranishlarini oldini olish.

Davlat valyuta kursi siyosatini amalga oshirishda turli usullar va vositalardan foydalanadi. Jumladan, valyuta savdosiga qat'iy tartiblarni joriy qilish, valyuta ayirboshlash operatsiyalariga cheklov qo'yish, to'g'ridan-to'g'ri sotib olish va boshqalar shular jumlasidandir.

Shuningdek, valyuta kursi siyosati ayni paytda mamlakatning umumiy iqtisodiy yo'nalishi bilan ham chambarchas bog'liq bo'ladi. Ya'ni ichki iqtisodiy siyosat, xorijiy savdo siyosati, byudjet-soliq siyosati, investitsiya muiti va shu kabi boshqa omillar ham inobatga olinadi. Bu esa valyuta kursiga ta'sir o'tkazishda davlat aralashuvi muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Yuqorida batafsil muhokama qilinganidek, valyuta kursi turli ichki va tashqi omillarga bog'liq holda shakllangan murakkab jarayon bo'lib, u mamlakat iqtisodiyotiga juda kuchli ta'sir ko'rsatadi. Valyuta kursining barqarorligi yoki tebranishlari makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga, savdo balansiga, investitsiyalar oqimiga, aholi turmush darajasiga bevosita ta'sir etadi. Shuning uchun ham valyuta kursi masalasiga davlat tomonidan jiddiy e'tibor qaratiladi va uni boshqarish hamda nazorat qilish borasida amaliy chora-tadbirlar ko'riladi.

Valyuta kursi siyosati mamlakat oldida turgan asosiy iqtisodiy maqsadlar asosida belgilanadi. Masalan, eksportni qo'llab-quvvatlash uchun arzon valyuta kursi saqlash yoki aksincha, import o'rnini qoplash uchun milliy valyuta qadriga e'tibor qaratiladi. Ba'zan valyuta kursi barqarorligi moliyaviy bozorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida nazorat qilinadi. Yana ba'zi hollarda esa valyuta kursi barqarorligiga umuman e'tibor berilmaydi va u erkin suzuvchi tarzda qoldiriladi.

Shunday qilib, yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, valyuta kursi masalasi nihoyatda murakkab va ko'p omillarga bog'liq jarayon ekanligini aytishimiz mumkin. Shu bois, bu borada davlatning oqilona va o'ylab-o'ylab belgilangan siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Valyuta kursi siyosatini to'g'ri yo'lga qo'yish uchun ichki va tashqi omillarning barchasi hisobga olinishi, moliyaviy bozorlarda ochiqlik va shaffoflik ta'minlanishi, xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan munosabatlar rivojlantirilishi zarur. Eng muhimi, valyuta kursi siyosati hamma uchun qulay va mamlakat manfaatlariga mos bo'lishi lozim. Faqatgina shunda u iqtisodiyotning barqaror rivojiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET MANBAALARI

1. Pul va banklar. №9 Valyuta tizimi va pulning xalqaro munosabatlardagi harakati. Maruzachi: PhD Kh. Rakhimova
2. Iqtisodiyot nazariyas. Manba muallifi: B.Y.Xodiyev, Sh.Sh.Shodmonov. Darslik 2017
3. Iqtisodiyot nazariyas. Manba muallifi: A.O'lmasov, A.Vahobov. Nashriyot ynomi: IQTISOD-MOLIYA. Darslik 2014

4. <https://www.fxcc.com/uz/what-are-the-key-factors-that-influence-currencies-exchange-rates>
5. <https://uza.uz/oz/posts/valyuta-kursining-o-zgarishiga-qanday-omillar-ta-sir-etadi-13-09-2017>
6. <https://articles.opexflow.com/uz/currency/factors-affecting-the-exchange-rate.htm>
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Valyuta_siyosati<https://ipotekabank.uz/uz/business/financing/>
8. https://uz.wikipedia.org/wiki/Valyuta_kursi
9. <https://lex.uz/docs/-4562834>
10. <https://cbu.uz/uz/arkhiv-kursovo-valyut/>